

■ Det individuella brottet?

Offer och förövare i svenska medieberättelser 1965-2005

MARIE DEMKER – GÖRAN DUUS-OTTERSTRÖM¹

Individualized crimes? Victims and Villians in Swedish Media Narratives 1965- 2005

By affecting conceptualizations of crime, media depictions of crime play a crucial part in the way criminal policy is shaped. An analysis of Swedish newspaper articles suggest that crime today is depicted in a more exclusionary way than a few decades ago. This is particularly true for the culprit, whose actions are accounted for in an individualized way. Crime victims are described in a manner that invites identification.

During the 1980s, media depictions change from structural accounts of the crime to individualized accounts of the culprit and the criminal deed, often in terms of the psychology of the culprit. However, it is not until around 1990 that the media depiction of the crime victim change, with fairly neutral descriptions being replaced by more detailed and personal images.

In contemporary media stories, crime and criminality are seen as external threats to society. The culprit is depicted as an intruder, and often also as disordered or irrational. The victim, on the other hand, is depicted as a human being just as you and I, with a particular personality. The consumer of these media stories is primarily encouraged to identify with the victim and those close to him or her.

Problemområde och forskningsfrågor²

Massmediernas rapportering om brottslighet antas i moderna demokratier vanligen interagera med medborgarnas attityder och agerande (Sotirovic 2001, Robinson 2001, Graber 2004, Vasterman 2005, Fox, Sickel & Steigel 2007). Mediernas kriminalrapportering är således en av de förutsättningar som påverkar kriminalpolitiken eftersom de politiska partierna medverkar i opinionsbildningen kring kriminalpolitik och även utformar sina program och förslag i relation till medborgarnas preferenser. (Pfeiffer, Windzio & Kleimann 2005, Green-Pedersen och Stubager 2010, jfr Tsoukala 2008) Ett exempel är när några spektakulära rymningar år 2004 drev fram kravet på ett svenskt säkerhetsfängelse (Bjereld & Demker 2008, kap 4). Med lite distans framstår rymningarna 2004 på intet vis som ett trendbrott, men de framställdes så

1 Marie Demker är professor i statsvetenskap och Göran Duus-Otterström är fil. dr och forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Epost: marie.demker@pol.gu.se, goran.duus-otterstrom@pol.gu.se

2 Särskilt tack till Carl Dahlström, Monika Djerf-Pierre, Ulf Bjereld samt till en anonym reviewer för kommentarer.

och ledde till en utredning som föreslog ett säkerhetsfängelse av helt ny typ i Sverige. Det finns anledning att tro att förändringar i hur brottslighet begreppsliiggörs i medier kan påverka kriminalpolitikens innehåll på lång sikt. På samma sätt är det rimligt att tro att kriminalpolitikens förändring och ökade synlighet i de politiska partiernas program påverkar mediernas sätt att berätta om brott.³ Vår avsikt i denna artikel är att påvisa att en förändring i mediernas begreppsliiggörande av brott har skett och att den skett i viss riktning.

Förklaringen till att medier som lever under ett kommersiellt tryck i början av 2000-talet fokuserade på brott kan vara att det är ett snabbt sätt att fylla ökade nyhetsvolymer med läsvänliga texter (se t ex Hagberg 2006).⁴ Traditionell pappers- och etermedia utsattes för en stor utmaning när Internet blev en självklar del av medielandskapet. Tempot ökade, uppdateringskraven skärptes och konkurrensen från vad som skulle bli sociala medier och medborgarjournalistik var en konsekvens av medielandskapets förändring (Wiik 2010). Kriminalreportern ifrågasätter nästan aldrig polisens uppgifter kring brottsligheten, det journalistiska uppdraget reduceras till rapporter som snabbt och lätt kan uppdateras och är utbytbara (Skogersson och Palm 2007). Våld och dramatiska, avvikande, brott får mer utrymme framför allt i bildmedierna (Pollack 2001: 81ff). Både förövare och offer konstrueras numera inom ramen för ett individualiserat ramverk. De sociala orsakerna till brott och de komplexa samhällsstrukturer som kan ge upphov till brott reduceras till en slags ”vinna eller förlora” där man antingen har otur eller tur i livet. (Jewkes 2004:45-46).

Men kategorisering av ”brott” och ”brottslighet” är en fråga om sociala konventioner. Handlingar blir kriminella först när de klassificeras som sådana. Mängden brott och antalet fångar inom olika samhällssystem förklaras därför av hur den gräns är konstruerad som en medborgare måste passera för att bli betraktad som kriminell (Christie 2005). Kriminella handlingar kan vara mer eller mindre självklara som just brott (Surette och Otto 2001). I varje samhälle brukar dock en kärna av handlingar betraktas som brott, alldeles oavsett om lagen betraktar dem som brottsliga eller inte. Sådana handlingar utgör ”consensual crimes” (konsensusbestämda brott). Men på allt längre avstånd från kärnan följer först handlingar som i en viss kontext anses brottsliga, därefter avvikande handlingar och slutligen normala handlingar.

Många samhällsforskare talar om 1970-talet som tidpunkten för ett samhällsklimat som genomgår ett medialt och politiskt skifte. Förändringen går från auktoritetstro, kollektivism och stabilitet å ena sidan och ifrågasättande, individualism och flexibilitet å den andra.⁵ Kriminologer har också noterat att straffpraktiken i Sverige, liksom i andra västländer, bytte riktning efter 1970-talet. Straffpraktiken blev ”hårdare” och politiserades i högre grad (Tham 2001, Pratt et al 2005). Flera partier skaffade sig under 1990-talet särskilda kriminalpolitiska program (Demker och Duus-Otterström 2009). I Riksdagen debatterades brottsoffrets ställning i ökande grad, lagar som skyddade brottsoffret antogs och slutligen inrättades Brottsoffermyndigheten 1994 (Åkerström och Sahlin 2001, Österberg et al 2002, Demker 2005). Vi ser alltså en för-

3 Om partiernas förändrade kriminalpolitik har vi skrivit i Demker och Duus-Otterström 2009.

4 För en diskussion om konsekvenser av medialiseringen se t ex Thompson 2001 och Curran et al 2009.

5 För diskussioner om det moderna samhällets förändring se t ex Giddens 1991, Beck 1998, Garland 2001, Baumann 2002. Se även Bjereld och Demker 2005, 2008.

ändrad kriminalpolitik. Kriminalpolitik utifrån ett begreppsliggörande av brottet. För att ta ett enkelt exempel så kan politiska våldshandlingar beskrivas som terrorism eller som ett legitimt befrielsekrig. Valet av policy gentemot handlingen är avhängig av begreppsliggörandet av handlingen. Med anledning av detta finns skäl att tro att den förändrade kriminalpolitiken förgåtts av ett förändrat sätt att tala och tänka om brott.⁶

Vår studie är en kvalitativ textanalys där medieberättelsen står i centrum.⁷ Analysen i vår studie inbegriper att undersöka hur brottet, förövaren och offret definieras i ett antal texter som publicerats och haft offentlig spridning, vilka egenskaper nämns och vilka som inte nämns och hur själva sakområdet (brottet) definieras. Studien inriktar sig på element i texterna som anses vara relevanta och meningsskapande (Gadamer 1959/2000, Andersson 2001:28). Metodologiskt arbetar vi inom ett lingvistiskt och narrativt paradig (se t ex Garne 2001, Holley & Colyar 2009). Vi arbetar tolkande, kontextuellt, för att dekonstruera en berättelse (narrativ) som binder samman medierapporteringen om brott. Antagandet utgår från att texten kan dekonstrueras så att en logisk struktur i form av en berättelse med gärningsmän, offer och händelse som huvudelement framträder (Fürsich 2009). Vi laborerar med två teoretiskt tänkbara berättelser, en berättelse där händelseförloppet ses som en del av det gemensamma (inkluderande) och en berättelse där tvärtom händelseförloppet uppfattas som något apart och främmande (exkluderande). En polariserad analys av det här slaget blir med nödvändighet abstrakt. Vi kan inte följa de enskilda detaljerna i händelseförloppet och inte heller genomföra en djupare analys av metaforer och val av ord. Eftersom vi inte heller relaterar beskrivningen till förändrade resurser hos polis eller medieutrymme över tid så kan vi inte uttala oss om huruvida det också finns en förändring i beskrivningen av relationen mellan våldsbrott (som vi undersöker) och andra brott vid de olika tidpunkterna. Vi har alltså inte undersökt om t ex våldsbrottsligheten tar *relativt sett* mer medieplats idag eller om polisen ändrat prioriteringar eller ökat resurserna så att fler eller färre våldsbrott anmäls i samtiden jämfört med dåtiden.

I analysen står alltså begreppsparat inkluderande-exkluderande i fokus. En medietext är skapad för en läsare. I mötet med läsaren uppstår en mängd tolkningsprocesser vilka vi inte har tagit hänsyn till. Men istället har vi analyserat texten per se, alltså snarast relationen mellan skribenten och texten. Vad är det för underliggande logik som texten följer? Vilken slags berättelse är det skribenten skapar kring det som rapporteras? Vi menar att det skett en perspektivförskjutning i medieberättelserna om brott, från en inkluderande syn på brott till en exkluderande. Motpolerna inkludering och exkludering hämtar vi från Clifford Geertz (1973) arbeten där kulturens betydelse för känslan av gemenskap och det inkluderande i symbolik och ritualer lyfts fram. Samma tradition återfinns i arbeten om nationsbyggande och nationell identitet (t ex Anderson 1983, Mörkenstam 1999, Ross 2009). Till detta knyter vi litteraturen inom identitetsforskningen som betonar analysen av hur skapandet (oftast i språket) av ett "vi" och ett "dom" sker, i syfte att upprätthålla gränsen mellan det goda/normala/

6 Medieundersökningar av brott och kriminalitet är sällsynta. Lindgren och Lundström 2010:13.

7 Efter det att vår studie genomförts publicerades Lindgren och Lundström 2010 vars analys angränsar till vår men endast omfattar tiden 1995-2009, alltså perioden *efter* den sk punitive turn.

rätta och det dåliga/abnorma/falsa (se t ex Borevi & Strömblad 2004). En inkluderande brottsberättelse avser att skapa en berättelse där ”vi” som läsaren/lyssnaren/åhöraren kan identifiera oss eller sympatisera med gärningsmannen. Det som har hänt kunde ha hänt var och en av oss, eller i alla fall någon som är ungefär som vi. Det engelska uttrycket ”There, but for the grace of God, go I” (Scanlon 1998: 294) fångar väl vad vi menar. Det handlar om att inse att gärningsmannen och vi inte är väsensskilda; att vi, under mer olyckliga omständigheter, kunde ha gjort samma sak. En exkluderande berättelse skapar istället ett främlingskap inför det som beskrivs, det brottsliga fenomenet placeras genom berättelsen utanför vad som uppfattas som gott/normalt/rätt.

Berättelserna som ligger under medietexterna har en relation till det samhälle vari de skapas och läses. Berättelserna kan endast komma till i en kontext där de är begripliga och logiken i dem framstår som ”naturlig” eller ”rimlig”. Skapandet och läsandet av berättelserna är därför ett ömsesidigt upprätthållande av specifika kontextuella logiker och ett utestängande av andra (Foucault 1971/1993, Mottier 2001, 2005). Logiken och berättelsen skapar ett begreppsliggörande av brottet, och som vi påpekade ovan så är begreppsliggörandet en central del i förståelsen av ett fenomen.

Vår avsikt är att argumentera för att ”the punitive turn” (den straffande trenden) i kriminalpolitiken bör förstås utifrån ett förändrat begreppsliggörande av brottet. Begreppsliggörandet – som skapats av en kontextuell logik och en berättelse – kan å sin sida förstås mot bakgrund av att samhället individualiserats.⁸

Forskningsuppgiften: Det ultimata brottet

I en explorativ analys av två svenska våldsbrott utvecklar vi en ram för en analys av det större mediematerialet 1965-2005.⁹ Eftersom vi söker en generell medieberättelse kring brott, inte en diskussion om vad som bör eller inte bör anses som brott, har vi valt att koncentrera oss på brott som kan karaktäriseras som konsensusbestämda brott (Surette och Otto 2001). Ett konsensusbestämt brott är ett brott som anses moraliskt förkastligt av alla eller i stort sett alla i det aktuella samhället. Beroende på den moraliska diskursen kan naturligtvis dessa brott variera. Som kommer att framgå väljer vi att studera styckmord på kvinnor. Dessa brott är givetvis att betrakta som konsensusbestämda.

Textanalysen styrs analytiskt av de två berättelserna ”inkluderande” och ”exkluderande” och vi väljer att låta materialet från de två första brotten kodifieras genom meningsskapande s k nyckelord rörande brottet, offret och gärningsmannen (Demker 1993). Metoden kan också beskrivas som ”directed content analysis” då syftet är att lyfta fram de meningsskapande elementen i en text givet en teoretisk förförståelse (Robertson 2003, Hsieh & Shannon 2005). En parallell metod är användningen av s k storylines för att konstruera de narrativ (berättelser) som förs fram t ex i en debatt (Hajer 1995). Vår analys lyfter fram betydelsebärande element i medierapporteringen,

8 Jfr önskvärldheten av socialkonstruktivistisk forskning med tydliga kopplingar mellan bilden av ”den andre” och dennas politiska konsekvenser. Se Lindgren 2005:17-18.

9 1970-talet representerar en avvikelse snarare än en fortsättning på tidigare utveckling. Se Djerf-Pierre 2000.

men istället för att explorativt bygga upp berättelserna har vi valt att ställa frågor kring två teoretiskt tänkbara berättelser.

Den inkluderande berättelsen indikeras av betydelsebärande termer, ord och ibland begrepp vilka språkligt syftar till att placera det beskrivna händelseförloppet eller objektet i relation till ett slags skrivande och läsande ”vi”. Att säga att en handling är ett ”misstag” eller en ”olyckshändelse” innebär att placera händelsen inom ramen för något som kan hända de flesta, också en av ”oss”. Den exkluderande berättelsen indikeras då istället genom att ta fasta på termer, ord och ibland begrepp som språkligt syftar till att placera händelsen eller objektet som beskrivs utanför den krets som den skrivande och läsande personen tillhör. Att beskriva en person som ”psykopat” eller en händelse som ”sadistisk” innebär en vilja att placera det beskrivna utanför den egna kretsen, som något som kan klassificeras som utanför det normala eller förväntade (Jfr Lindgren & Lundström 2010: 47ff).

I vår analys av mediematerialet och domstolsmaterialet från två styckmord begångna i Sverige har vi sökt efter de meningsbärande nyckelord som kan sägas utgöra noder i ett språkligt nätverk av betydelse, en berättelse. Nyckelorden återkommer i lite olika form genom rapporteringen och bär upp en berättelse som är antingen inkluderande eller exkluderande. Det är inte en fråga om frekvens av dessa ord eller om hur de är spridda i materialet. Istället utgör nyckelorden en slags återkommande referenspunkter som binder samman medieberättelsen.

I såväl beskrivningen som analysen av de två våldsbrotten använder vi mediematerial från den initiala bevakningen av inledning, rättegång och dom som återfunnits i Dagens Nyheter, Aftonbladet samt Göteborgs-Tidningen.¹⁰ Därutöver ingår såväl Stockholms Tingsrätts dom avkunnad den 8 juli 1988 (DB 17, mål 8-11-88) som Hanna Olssons bok *Catrine och rättvisan*. Valet av de två fallen har skett efter en noggrann genomgång av svenska grova våldsbrott med dödlig utgång från 1960 till 2007.¹¹ Syftet var att återfinna jämförbara brott vid flera tidpunkter under perioden 1960-2006. Vi sökte likartade brott, stridande mot de flesta människors rättsmedvetande och där offret intuitivt uppfattas som undergivet och försvarslöst. Brott som skulle kunna klassificeras som tidlösa i moralisk mening. I en vetenskaplig studie har rättsmedicinare listat ett antal styckmord begångna i Sverige 1960-1990 (Rajs et al 1998). En kompletterande analys av styckmord begångna 1990-2006 genomfördes via Medicarkivet. Efter analys visade det sig att de flesta av de brott som rubricerats som styckmord knappast kunde karaktäriseras som lämpliga för studien eftersom de vid närmare undersökning inte visade sig uppfylla våra kriterier.¹² Inte heller var offret kvinna mer än i drygt 40 procent av fallen (14/32 fall).

Vi valde därför att koncentrera oss på det s.k. koffertmordet 1969 samt det s.k. styckmordet 1984. Dessa våldsbrott är förvånansvärt lika och har genererat en stor medietäckning. Båda offren var kvinnor, omständigheterna kring dödsorsaken är inte

10 7-12/8 1969, 20/8-10/9 1971, 28-31/1 1972 samt 18-23/7 1984, 8-11/3 1988, 8-11/7 1988. Stort tack till forskningsassistent Joakim Sebring för insamlande av material.

11 Särskilt tack till professor Leif G W Persson för goda råd i samband med denna genomgång.

12 I flera fall var styckningen endast delvis genomförd, snarast en form av skadetillfogande efter döden. I andra fall var brottet en följd av likskändning eller uppenbart en tillfällighet. I några fall var brottet en handling utförd till följd av påverkan av andra och/eller missbruk.

klarlagd och båda väckte stort uppseende då de inträffade. De misstänkta förövarna var alla läkare. Båda offren var marginaliserade kvinnor. I inget fall har heller någon gärningsman slutligen dömts för brotten.¹³

Koffertmordet 1969-1972

Torsdagen den 7 augusti 1969 hittade två personer en flytande resväska i havet utanför Gåsö, mellan Lysekil och Grundsund, i Bohuslän. Väskan visade sig innehålla bålen av en kvinnokropp. Fyndet blev inledningen till vad som kom att kallas ”koffertmordet”. Efter en månads spaningar kunde kroppen identifieras, den döda kvinnan var GMF, då en 37 år gammal, gift kvinna. GMF var alkoholiserad och prostituerad. Först två år senare – den 13 augusti 1971 – skulle ytterligare likdelar hittas, på samma plats. Trots att kroppsdelar saknades kunde identifieringen tidigt göras med full säkerhet med hjälp av sjukhusjournaler.

Den 20 augusti 1971 dök de första tipsen upp om att en man som tidigare avlidit skulle kunna vara gärningsmannen. Mannen ifråga var en läkare i 30-årsåldern, som hade sommarställe nära fyndplatsen och kände GMF. Den trolige gärningsmannen kallades i pressen för ”societetsläkaren” och beskrevs som en playboy men också som narkoman. I augusti 1971 anhölls en vän till läkaren och enligt vännens berättelse om händelsen så hade läkaren den 6 juli 1969 i sin bil plockat upp GMF på Järntorget. Hon hade följt med honom hem, in i sovrummet och därifrån hade vännen senare hört ett skrik. När vännen tittat in i rummet låg kvinnan på sängen och andades häftigt. Läkaren skall sedan ha låst dörren inifrån medan vännen i desperation givit sig ut på stan. När vännen återkom var kvinnan borta och läkaren sa sig ha burit ner hennes kropp i källaren.

Läkaren hade omtalat GMF som sin väninna och han hade tidigare beskyllt vännen för mordet. Han hade också i ett samtal med sin far angivit sig själv som fraktare av väskorna. Flera andra personer i läkarens bekantskapskrets visade sig redan 1969 ha anat att läkaren varit inblandad. Trots detta kom inget till polisens kännedom förrän fadern ringde polisen i augusti 1971, mer än fyra månader efter det att läkaren återfunnits död på sin praktik, troligen offer för en överdos av något narkotiskt medel. Vännen åtalades aldrig för något brott, trots att polisen ansåg hans berättelse vag och oklar. Åklagaren lade ned förundersökningen i januari 1972. Obduktionsrapporten visade att GMF dog genom kvävning. Obducenten utesluter att kvävningen skett utan att någon annan part varit inblandad.

Brottet beskrivs i medierapporteringen på fem olika sätt: som ett misstag, som konsekvensen av en impulshandling, som en pakt inom en grupp unga societetslejon, som ett drama/gåta samt som ett slags ”kammarspel” med ytterst få inblandade. I den inledande fasen under 1969 förekommer endast beskrivningen av brottet som ett drama/gåta i medierna medan situationen förändras helt 1971 när det står alltmer klart vilka personer som kan bindas till brottet. Brottet som en pakt förekommer

13 Att ingen fallts för något av brotten ökar jämförbarheten men bör också innebära att mediespekulationerna kring gärningspersoner och brottets karaktär blir friare och därmed tydligt uttrycker en rådande diskurs kring brottet.

först när vännen anhålls och därefter vidtar beskrivningarna av brottet som en impulshandling och/eller ett misstag. I slutskedet är det metaforen ”kammarspel” som dominerar. Aftonbladet skriver t ex den 9 september 1971 om de två inblandade:

De var båda begåvade och framgångsrika. De blev bästa vänner under studietiden och behöll kontakten. Men från sommaren 1969 tvingades de bära på en fruktansvärd hemlighet: En av dem hade mördat en kvinna.

Pressen uttrycker moralisk indignation först när det visar sig att läkarens vänner valt att hålla tyst, trots att de säger sig ha haft en stark känsla av att han var inblandad. GT har t ex en rubrik på sin förstasida den 8 september 1971 som lyder: ”Societetsläkarens vänner teg om mordet”. Indignationens rot är att två oskyldiga män därför suttit anhållna, och mer eller mindre dömts i pressen, under hösten 1969.

Offret beskrivs i medierapporteringen som: ”fru GMF”, genom neutral beskrivning av hennes levnadssätt, med sympati, en kropp samt en person som råkade befinna sig på fel plats vid fel tillfälle. Under utredningen skriver t.ex. GT i en neutral text om GMF den 16 augusti 1969 att:

Vad som försvårar utredningen är att hon hade inga egenliga vänner. Hon hade bara ytligt bekanta. GMF, (...) är född i en by utanför (...). Hon har inga syskon. Idag finns heller inga andra anhöriga än hennes man i livet sedan hennes mor dog förra året.

Naturligen är beskrivningen i termer av en kropp förekommande innan identifieringen är helt klar, men därefter växlar beskrivningarna mellan respekt, sympati och neutral beskrivning. När identifieringen är nästan säker skriver GT den 14 augusti 1969 i en rubrik att ”Mördaren och offret kändisar i undre världen”. I slutskedet förekommer dock också uppfattningen att hon var ett slumpvis utvalt offer, alltså att hon råkade befinna sig på fel plats vid fel tillfälle.

Förövaren är påtagligt frånvarande under inledningen. Spekulationerna kring offret och platsen för brottet fyller spalterna. Begreppet ”våldsman” används, vilket indikerar att medierna förväntar sig en manlig förövre. De två oskyldigt anhållna männen beskrivs som stereotypiska kriminella. Deras position som angivet yrkeskriminella skapar paradoxalt nog en acceptans för deras levnadssätt, en slags inkludering av marginaliserade personer. I pressen är de dock tidigt dömda för mordet. GT skriver den 26 september 1969 under rubriken ”Imponerande lagarbete” att:

Utan att på något sätt överdriva polisens insats i det till synes ”hopplösa” fallet så måste man idag konstatera att det var ett perfekt lagarbete som lade grunden till gårdagens sensationella anhållningsbeslut och åklagarens åtgärd att redan idag inlämna häkttningsframställan mot de två gripna finländarna.

Under 1971, när två helt andra personer förknippas med offrets död, inträder andra beskrivningar. Läkaren beskrivs som: förvirrad, egentligen skötsam, panikslagen, med distanserad sympati, genom sin föräldrabakgrund samt framgångsrik/begåvad. GT intervjuade grannar till den misstänkte mördarens föräldrar. Grannarna säger den 21 augusti 1971 om föräldrarna och sonen att:

*De offrade allt för sin son. De var så stolta över att han blivit läkare.
 – Alla känner vi ju mannen personligen. Han växte upp här. Han ligger också begravd här.
 Vi vet inte vad vi skall tro. Det verkade vara en så rejäl grabb.*

Som helhet är mediebilderna deskriptiva. Rapporteringen följer utredningen och händelseförloppet med få egna analyser. Brottet beskrivs som någon form av anomali. Offrets livsstil beskrivs visserligen som utsatt men samtidigt utan moraliserande övertoner. Förövaren uppfattas närmast som en person vars missbruk och förvirring lett honom in på ett spår som inte representerar hans rätta jag.

Styckmordet 1984-1988

Onsdagen den 18 juli 1984 hittades fler svarta plastsäckar vid Karlbergs strand i Stockholm. Säckarna visade sig innehålla resterna av en kvinna. Den 7 augusti samma år återfanns ytterligare säckar med likdelar. Identifiering visade att kvinnan var CDC, en då 27-årig gift kvinna med två barn. CDC var heroinmissbrukare och prostituerad.

CDCs huvud har aldrig återfunnits och dödsorsaken inte kunnat fastställas. Rättsläkaren Jovan Rajs hävdade i sin obduktionsrapport att CDC bragts om livet genom strypning, våld mot huvudet eller skarpt våld mot halsen. I domen den 8 juli 1988 menar tingsrätten att det inte utan varje tvivel kan hävdas att CDC bragts om livet, även om rätten finner det troligt att så skett.

CDC tros ha setts i livet sista gången den 10 juni 1984. En läkare, den s.k. obducenten, greps i december 1984 men släpptes, han greps dock åter våren 1985 för förhör. Bakgrunden till gripandet var ett telefonsamtal från mannens f.d. svärfar som ansåg att obducenten dödat hans dotter. Obducentens hustru hade två år tidigare hittats död och hon ansågs ha begått självmord. Omständigheterna kring döden var dock oklara och en ny förundersökning togs upp 1992. Obducenten var känd bland prostituerade och en relation mellan honom och CDC kunde beläggas.

Redan i samband med det första gripandet i december 1984 ringde den s.k. allmänläkarens hustru polisen och berättade att hennes man umgicks med obducenten. Under hösten 1984 hade hon börjat misstänka att maken, som också är läkare, sexuellt förgrep sig på deras dotter. En utredning inledde och under 1985 lämnade dottern sådana upplysningar att polisen antog att hon bevittnat styckningen av en människokropp. Under 1986 överlämnades dotterns berättelse till kriminalpolisen. I oktober 1987 greps och anhölls både den s.k. allmänläkaren och obducenten. I januari 1988 åtalades båda för mord, grov misshandel och grovt vållande till annans död gällande CDC.

Tingsrättens förhandlingar tycktes leda fram till en fällande dom. Men då en av nämndemännen kommenterat domen innan denna formellt fallit ogiltigförklarade hovrätten förhandlingarna och rättegången togs om. Den 8 juli 1988 föll slutligen domen i målet. De båda läkarna frikändes, men domen anger att de styckat CDCs kropp. I tingsrättens dom sägs att den troliga orsaken till CDCs död är att hon bragts om livet, men att detta inte kan bevisas utom allt rimligt tvivel. De båda läkarnas legitimation drogs in av Socialstyrelsen.¹⁴

Brottet beskrivs i medierna och i domen som: sexuellt perverst, medvetet genomfört, ondskefullt, obscen, uttryck för ett stort beteende och allmänt avskyvärt. Redan i den tidiga fasen återfinns alla dessa variationer på beskrivningar kring vad som från början beskrivs som en jakt på en manlig mördare. Den 20 juli 1984 skriver Aftonbladet att

Polisen vet egentligen bara en sak om mördaren. – Det var inte länge sen han placerade plastsäckarna med likdelar i det här buskaget, säger kommissarie Birgit Degerman. Det betyder att han haft kroppen gömd på ett annat ställe tidigare.

När två personer grips, anhålls och åtalas beskrivs brottet som en del av ett ondskefullt beteende där detaljer från de båda åtalades livsstil används för att mejsla ut brottets unika karaktär. Efter tingsrättens förhandlingar och den dom som sedan skulle komma att upphävas uttalar sig en nämndeman i Aftonbladet den 9 mars 1988 om de dömda läkarna:

-- De är perversa. (...) (obducenten, förf anm) är ju lite egendomlig.

Och efter den frikännande tingsrättsdomen har Aftonbladet den 9 juli ett erbjudande på första sidan under rubriken ”Ring ikväll: Var det rätt att frikänna läkarna? Hur skulle du ha dömt?” Samma tidnings ledare samma dag har rubriken ”Rätten vågade inte döma läkarna”. I Aftonbladet den 10 juli är rubriken ”Läsarstorm mot domen”.

De båda åtalade är en del av brottet och deras övriga egenskaper och erfarenheter ses som en del av själva brottets karaktär. I domen från 8 juli 1988 framgår att åklagaren anförde som stöd för sitt påstående om de ene läkarens perversitet att:

...dennes intresse för videofilmer med inslag av grovt, sexuellt färgat våld och också det förhållandet att det i O:s och Y:s gemensamma bostad beslagtogs diverse udda föremål, som bl a kan sägas ha sexuell anknytning.

Det åtalade beskrivs på en mängd sätt: som perversa, som onda, som störda, som marginaliserade, som gränslösa, som tanklösa, som dubbelnaturer och som psykiskt obalanserade. Förövaren/-na står tydligt i centrum för rapporteringen. Redan under de första dagarna söks en ”mördare” och koncentrationen på de gripnas personligheter är tydlig under 1988. Rättegångarna, som alltså blir två på varandra följande, skapar naturligtvis ett extra fokus på dem då de är i rampljuset under i stort sett hela 1988. Särskilt i fallet med den s.k. obducenten lyfts hans intresse för udda fenomen som strypmord, prostitution, obduktionsarbete och kroppsdelar fram som en styrande del i beskrivningen av honom.¹⁵ I den s.k. allmänläkarens fall är det snarare hans påstådda agerande mot sin då blott 2-åriga dotter som blir styrande i beskrivningen av honom.

14 I den rikhaltiga litteraturen kring fallet CDC pekas en annan tänkbar gärningsman ut, den person som var den siste att ha sett CDC i livet. Mannen avled dock den 25 juni 1990. Hans dödsorsak är oklar men han anses ha begått självmord. Borgnäs 2003.

15 Sjöberg 2003 påpekar att förövarna tidigt framställdes i medierna som moraliskt tvivelaktiga. Något som också Borgnäs 2003 noterar, även om han menar att den bilden borde ha haft betydelse för bevisningen.

Som helhet visar mediebilderna och domen upp ett brott som per definition placerats utanför anständighetens alla gränser (se även Sjöberg 2003). Rapporteringen är fylld av karaktäriseringar och reportage kring de åtalade. Brottet beskrivs närmast som en följdriktig konsekvens av deras aparta livsstil och intressen. Fokus på sökandet efter gärningsmannen och en önskan att fastställa hur brottet gått till förekommer under hela den undersökta perioden. Offrets person framträder mycket diffust medan de tänkta förövarnas individuella egenskaper och personligheter står i centrum.

Från inkludering till exkludering

I analysens schemat (figur 1) åskådliggör och sammanfattar vi med hjälp av nyckelord den mediediskurs kring brottet/offret/förövaren som vi menar kännetecknar en inkluderande respektive en exkluderande uppfattning om brott.

I den inkluderande diskursen står situationen, kollektivet och tillfälligheterna i fokus. Skildringen tänks implicera att såväl brottet som offer och förövare kunde ha varit några andra. Det är situationen som skapar brottet, inte individernas medvetna agerande, vilket inte innebär att tvång – i bokstavlig mening – föreligger. Snarare bör begreppsliggörandet tolkas som om situationen formar individens intentioner. I den exkluderande diskursen är det istället individerna som står i fokus. Brottet beskrivs som något utöver det vanliga och såväl offer som förövare har på ett tydligare sätt en egen del i själva brottet. De är sådana individer vars egenskaper och handlingar skapar brott.

Nästa fråga är hur generellt giltig denna förändring är. Har kriminaljournalistiken generellt gått från inkluderande till exkluderande? De tidningar vi studerat är kvällstidningarna *Aftonbladet* och *Göteborgs-Tidningen (GT)*.¹⁶ Under perioden 1965-2005 undersökte vi samtliga artiklar under en vecka i oktober och analyserade alla som behandlar våldsbrottslighet. En artikel bedömdes som relevant om den på ett eller annat sätt handlade om brott som direkt eller indirekt innefattar kriminaliserat våld mot annan person (misshandel, mord, rån, osv.). Med ”artikel” avser vi en journalistisk text med egen rubrik och 124 artiklar ingick i vårt urval. Mätpunkterna ligger med fem års mellanrum; ett intervall som är finmaskigt nog för att fånga in förändring över tid utan att för den sakens skull leda till ett alltför omfattande material. Oktoberveckan som undersökts varierar men är densamma för de båda tidningarna, vilket gör att rapporteringen av samma händelser ofta kan jämföras.

För varje artikel frågade vi oss huruvida brottet, offret och förövaren skildrades i huvudsakligen inkluderande eller exkluderande termer. På basis av analysen av varje enskild artikel bildade vi oss en helhetsuppfattning om brottsrapporteringen under den valda veckan. Helhetsuppfattningen av veckan använde vi sedan för att dra slutsatser om brottsrapporteringen under året ifråga. Det finns inga skäl att anta att de veckor vi valt att studera på något systematiskt sätt skulle skilja sig från andra veckor. Att vi valt att studera kvällstidningar beror på att dessa brukar sägas sälja lösnummer med hjälp av reportage om brottslighet. De anses ägna sig åt human interest-inslag liksom den dramatisering som skapar fokus på brottsoffer (jfr. Storey 1996; Dahlgren

16 *GT* slogs under ett par år på 1990-talet ihop med den skånska kvällstidningen *Kvällsposten* och hette då *iDAG*.

	Inkluderande	Exkluderande
Brottet	Misstag	Perverst
	Impuls	Medvetet
		Ondskefullt
		Stört, obscnt
Offret	Skuldöst	Opersonligt
	Deskriptivt	Offret fyller en social roll
Förövaren	Förvirrad/panik	Ond, pervers
	Drogad	Gränslös
	Oansvarig	Sjuk/psykopat
	Olyckliga omständigheter	

Figur 1. Nyckelord för begreppsliggörande av brotten.

& Sparks 1992). Det vore därför än mer slående om de till en början rapporterar om våldsbrott på det sätt som här kallats inkluderande.

Gärningsmannen

Enligt analys-schemat som utarbetades i samband med jämförelsen av koffert- och styckmordet är en inkluderande syn på gärningsmannen att betrakta honom¹⁷ som en person som är som folk är mest men som på grund av olika omständigheter (panik, obetänksamhet, missbruk, osv.) begår brott. Enligt den exkluderande synen är han i stället mer av ett utifrån kommande hot – en person olik oss andra, vars perversitet eller asocialitet driver honom att begå brott. Enligt detta sätt att förstå det kan man med fog hävda att skildringen av gärningsmannen blivit mer exkluderande.

Låt oss illustrera denna förändring. År 1970 sker en tämligen dramatisk incident i Göteborg. Två efterlysta män i en bil känns igen av en polispatrull, som tar upp jakten. Polisbilen rammats av de misstänkta, och när polisen kliver ur för att gripa männen beskjuts de med ett skarpladdat vapen. Åtminstone en av polismännen är nära att träffas. Den ene mannen undkommer, och befinner sig under en kort period på fri fot. I samband med att polisen lokaliserar honom – han gömmer sig i en kamrats lägenhet – hotar mannen att skjuta både poliserna och sig själv. Mannen ger dock sedermera upp utan ytterligare våld.

Hur skildras denne man, som utan tvekan agerat på ett mycket våldsamt och farligt sätt? GT väljer att citera en polisman, som säger:

Grabben missbrukar narkotika, och det är väl det som bidrar till att han betar sig som han gör. (GT 1970-10-13b)

”Grabben” är en term som är allt annat än exkluderande; den vittnar om sympati, inkludering, en viss faderlig omsorg.¹⁸

17 Brottslighet är en övervägande manlig historia. Exempelvis var 82 procent av dem som lagfördes i Sverige 2009 män enligt Brå 2009. Därför kan vi med visst fog säga *gärningsmannen*.

Under 1970-talet finns en generell tendens att förstå gärningsmannen ur ett socioekonomiskt perspektiv. Han beskrivs relativt ofta i termer av den illa fungerande sociala miljö han kommer ifrån.¹⁹ Ett sådant perspektiv bör rimligen tolkas som inkluderande – underförstått är att ett slags samhälleligt misslyckande ligger till grund för gärningsmannens beteende, vilket i förlängd mening betyder att problemet är allmänhetens. Att betona gärningsmannens ofta miserabla sociala bakgrund förekommer även i senare artiklar, om än möjligen i lägre grad.²⁰ En tendens som är stark under hela den undersökta perioden är att betona gärningsmannens eventuella drogmissbruk. Thinner, sprit, och andra droger – sådant tas återkommande upp som relevant vid beskrivningen av gärningsmannen.

Finns det då något i dagens kriminaljournalistik som inte förekommer i tidigare? En tendens tycks särskilt tydlig: det ökade intresset för att lansera psykologiska profiler – gärna i termer av en gåta – över gärningsmannen.

En illustration: 1970 rapporterar Aftonbladet om en ”våldtäktsvåg” i centrala Linköping. Flera kvinnor har utsatts för utomhusvåldtäkter. Polisen utesluter inte att det kan handla om flera olika gärningsmän, men då tillvägagångssättet är likartat är det mycket möjligt att det rör sig om en och samma individ. Metoden är också iögonfallande. I flera av fallen har eter och thinner används för att droga offren. Kring dessa fakta spekulerar Aftonbladet ingenting: det som ur dagens horisont tycks naturligt – en intervju med rättspsykiatrisk expertis, lanseringen av en psykologisk profil över ”serievåldtäktsmannen”, osv. – saknas helt. I detta fall ägnas helt enkelt gärningsmannen eller gärningsmännen inget sådant intresse.

Successivt förändras detta. GT tycks tidigare än Aftonbladet med att införa ofta moraliserande porträtt över gärningsmän. Den kriminaljournalistisk vi känner igen från dagens situation slår igenom under 1980-talet. 1990 tycks utvecklingen fullbordad. Tidningarna rapporterar då om det tragiska fallet med M, en tysk pojke som sparkas ihjäl av sin styvfar under en vistelse i Lappland. Tidningarna ägnar då avsevärd uppmärksamhet åt styvfadern och modern. Deras bakgrund beskrivs, liksom deras känslor (eller brist därpå) under domstolsförhandlingarna. Aftonbladet redogör i en artikel kallad ”Varför dödade han sitt barn?” för styvpappans historia i termer av den duktige men lite ensamme killen som plötsligt och på ett oförklarligt sätt förändras (AB 1990-10-16). I en skildring av rättegången uppges att styvpappan, till skillnad från mamman:

gick rakryggad in och gjorde inga försök att gömma sig. Han såg sig tvärtom omkring innan han satte sig (AB 1990-10-17).

Detta – en analys av hur en person slår sig ner i rättssalen – är vid närmare eftertanke ganska anmärkningsvärt, och skvallrar naturligtvis om ett stort intresse för gärningsmannens person. Att anslaget är moraliserande går heller inte att ta miste på:

18 Aftonbladet återgav endast fakta kring den gripne och situationen (AB 1970-10-13b).

19 Se t.ex. GT 1970-10-13a; 1970-10-15; 1970-10-16; 1970-10-17; AB 1970-10-13c.

20 Se t.ex. GT 1990-10-16; 1995-10-16; 2005-10-21c.

När chefsåklagare Gunnar Guné började sin sakframställan om det ohyggliga som hänt deras barn rörde de [styvpappan och mamman, förf anm] inte en min (ibid.).²¹

I en senare artikel om rättegångsförhandlingarna uppges om mamman att

hon smålog ibland, precis som om hon talade med en väninna om något trevligt (AB 1990-10-18).

Vad är en exkluderande syn på gärningsmannen? Två paradigmatiska fall tycks tillämpliga. Å ena sidan den rationelle och kontrollerade personen som medvetet skadar andra. Denna person – som idag främst representeras av psykopaten – utgör en gåta, ett oförklarligt ont som hotar samhället. Å andra sidan personen som lider av det som i vardagligt tal kallas för psykisk sjukdom eller galenskap – den psykotiske, den schizofrene, osv. Denne är ett utifrån kommande hot såtillvida att hans tillstånd inte är en direkt produkt av samhällets socioekonomiska struktur. Båda personerna bygger på en individualiserad analys av gärningsmannen.

Medan framväxten av dessa personer i kriminaljournalistiken inte är entydig, finns det ändå skäl att säga att de har blivit vanligare över tid. Aftonbladet beskriver år 2000 ett fall i Lycksele där en 19-årig man mördar och sedermera styckar en kvinnlig bekant under en gemensam filmkväll. I ingressen till en av artiklarna citeras den miss-tänkte själv:

Det jag har gjort kan inte betraktas som annat än ont och omänskligt. Så, nu stoppar ni bort mig länge och undangömt (AB 2000-10-21)

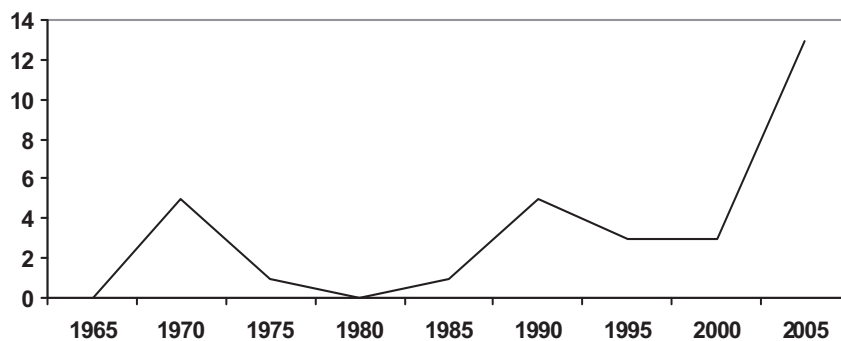
Tidningen väljer alltså att fokusera gärningsmannens egen exkluderande beskrivning av sig själv. Några år senare beskriver GT ett mordfall där polisens huvudspår är att mördaren är en ”psykiskt sjuk enstöring” (GT 2005-10-21b). Ingenting utesluter att dessa beskrivningar är korrekta eller att ”galna” individer har blivit vanligare över tid. Uppmärksammandet som deras psykologiska profil ges under senare tid står dock inte att jämföra med hur det var tidigare. Vi kan som kontrast jämföra med ett inte mindre oroande fall från 1975. GT rapporterar då om ett fall där en man på ett planerat sätt och till synes oförklarligt ströp sitt systerbarn. GT nämner att mannen saknar kriminell bakgrund och att han inte var berusad i samband med brottet – den ”förklaring” som lanseras är att han tittat mycket på skräckfilm.²² Omfånget på artikeln är en kvartssida. Vi är övertygade att motsvarande brott under en senare period skulle generera större mediebevaktning. Man skulle inte ha nöjt sig med konstaterandet att gärningsmannen ”just nu går igenom en sk liten sinnesundersökning” (GT 1975-10-16). Det är där intresset för gärningsmannen idag börjar.

Offret

Om tendensen inte är entydig när det gäller gärningsmannen, finns det en tydlig tendens när det gäller brottsoffret. Brottsoffren och deras berättelser får ett mycket

21 Aftonbladet lägger till, rimligt nog, att detta kan bero på att ingen av dem behärskade svenska.

22 Även GT sätter citationstecken runt ”förklaring” vilket implicerar att de inte känner sig tillfreds med den.

Figur 2. Antalet artiklar med brottsofferperspektiv, 1965-2005.

större utrymme idag än tidigare. Ett exempel är den sk våldtäktsvågen i Linköping 1970 där det mest anmärkningsvärda med rapporteringen är att brottsoffren inte kommer till tals, vare sig de direkta (de som våldtagits) eller indirekta (vänner/anhöriga till de direkt drabbade, eller den vidare allmänheten). Aftonbladet konstaterar att

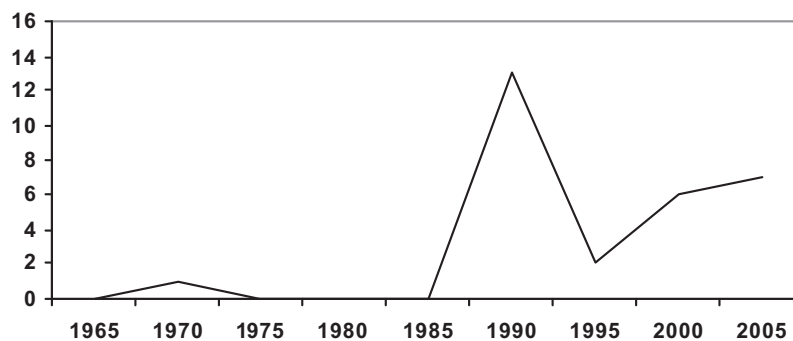
stämningen bland kvinnorna [i Linköping, förf anm] är närmast hysterisk. (AB 1970-10-13a)

Men trots detta intervjuas ingen av dessa kvinnor. I stället pratar journalisten med polisen (AB 1970-10-13a). I dagens läge finner vi det osannolikt att samma artikel skulle skrivas utan att också låta denna "hysteriska stämning" komma till direkt uttryck. Vi har numera i stället artiklar som handlar specifikt om brottsoffer. I materialet återfinns som tydligt exempel en artikelserie kallad "våldet mot äldre" (GT 2005-10-18a/19). Ett stort inslag om livstidsdomens status och problem underlåter inte att intervjua en kvinna vars son blivit mördad, och som uttrycker otillfredsställelse över det eventuella avskaffandet av det obestämda livstidsstraffet (AB 2000-10-22).

Vi kan redovisa ökningen av utrymmet för offerberättelser genom en grov kvantitativ undersökning. Brottsofferperspektiv innebär här att en artikel antingen (a) intervjuar ett brottsoffer eller anhöriga/vänner till ett brottsoffer, eller (b) tar upp olika typer av brottslighetens effekter på offer som generellt fenomen.²³

Antalet artiklar med brottsofferperspektiv under undersökningsperioderna framgår av figur 2 (sammantaget för GT och Aftonbladet). Kurvan, som tydligt skjuter i höjden mellan 2000 och 2005, kan inte enbart förklaras med hjälp av att antalet artiklar om brott ökat. Även andelen artiklar som uppfyller kriterium (a) eller (b) ovan har ökat.²⁴ I själva verket är det en förändring av kriminaljournalistikens stil som har skett. Medierna är idag mer måna om att lyfta fram reaktioner på brott – känslolägen, skador, och så vidare – än att endast rapportera brottsförlopp.²⁵ De är också mer an-

23 Detta är en konservativ definition såtillvida att den utesluter artiklar där endast offret omnämns, om än aldrig med så mycket uppmärksamhet. I det tidigare refererade fallet med den tyske pojken M ägnades till exempel offret avsevärd uppmärksamhet, men vare sig kriterium (a) eller (b) var fallet i journalistiken. Lindgren och Lundström (2010) har istället räknat artiklar som innehöll ord som t ex "brottsoffer", "utsatt" och "drabbad".

Figur 3. Antalet artiklar där brottsoffret framträder med namn och bild, 1965-2005.

gelägna om att konkretisera brottsoffret genom att lyfta fram brottsoffret som en specifik individ. Låt oss illustrera detta genom att visa i hur många artiklar som offret framträder med namn och bild (figur 3).

Även i detta fall ser vi en tydlig tendens. Det har blivit vanligare att publicera namn och bild på offret snarare än att endast använda neutrala beskrivningar av typen [ålder + kön] eller [ålder + sysselsättning].²⁶ Det är i linje med vår teoretiska förväntan: det är just en sådan ökad beredvillighet att sätta "ett ansikte" på offret som teorin om individualiseringen av brottsdiskursen bland annat borde leda till. Det kan invändas att publicering av namn och bild är vanligast vid mordfall, då offret inte har något intresse av anonymitet. Dock innefattar tidigare mätpunkter i vårt urval även mordfall där vare sig namn eller bild publiceras.²⁷

Givet att offren idag ägnas större och mer specifik uppmärksamhet, hur framställs de? Teoretiskt kan man tänka sig att intresset för brottsoffer kan ta sig två olika uttryck: antingen sympati eller avståndstagande. I det senare fallet beskrivs offret stereotypiskt och tvivelaktiga fakta kring offrets liv antas förklara – och delvis undergräva avskryvbarheten hos – brottet. En sådan hållning, vilken vi i analysens schemat klassar som exkluderande, förekommer i princip inte alls i vårt urval. Om man ser över

24 Procentandelen av artiklarna som a) har brottsofferperspektiv b) publicerar namn och bild på brottsoffer: 1965: 0 procent / 0 procent, 1970: 21 procent / 4 procent, 1975: 25 procent / 0 procent, 1980: 0 procent / 0 procent, 1985: 12,5 procent / 0 procent, 1990: 18 procent / 46 procent, 1995: 33 procent / 22 procent, 2000: 20 procent / 40 procent, 2005: 42 procent / 22,5 procent.

25 Till skillnad mot Lindgren och Lundström ser vi en ökning av brottsofferrapporteringen mellan 2000 och 2005. En förklaring kan vara att utvecklingen, enligt Lindgren och Lundströms studie, tenderar att divergera starkt mellan morgon- och kvällspress efter år 2000. (Lindgren och Lundström 2010:24) Lindgren och Lundström har också använt sig av kvantitativ innehållsanalys i sin översikt medan vi använt oss av kvalitativ bedömning av artiklarna. Användningen av begreppet "brottsoffer" i tidningssvenskan kan ha förändrats över tid på ett sådant sätt att det inte speglar en faktisk kvalitativ förändring av texterna.

26 Exempel: "den 37-årige mannen" respektive "den 37-årige läkaren". Ibland utelämnas all information utom ålder, så att man talar om "37-åringen".

27 Se tex. GT 1970-10-16; 1975-10-16; AB 1975-10-16, AB 1980-10-13.

hela undersökningsperioden är det vanligaste en icke-normativ, skuldlös beskrivning av offret. Detta var normen under journalistiken under 1970-talet och delar av 1980-talet. I den vanligaste formen av artikel – den korta beskrivningen av ett brott i termer av dess plats, natur och det polisiära undersökningsläget – reglerar den ännu. Men vi kan också se tendenser till att när uppmärksamheten ökat för offret tycks det journalistiska anslaget vara mer moraliskt indignerat och präglad av sympati.

Särskilt tydligt förekommer detta i de fall där offren tillhör dem som betraktas som mer värnlösa. Brotten mot barn ges en indignerad beskrivning – utöver det redan nämnda fallet med den tyske pojken förekommer också tidigt sympatiska artiklar om en afrikansk pojke som misshandlas av sin fosterfader (AB 1975-10-17; GT 1975-10-18). Samma sak gäller när brott begås mot äldre. I ingressen till artiklar i serien ”Våldet mot äldre” konstaterar GT att

Brotten mot våra äldre blir bara fler och grövre. De gamla är försvarslösa offer

och att

Deras kroppar har läkt efter de brutala rånen. Men sårerna i själen finns kvar (2005-10-18a).

Allra störst sympati uttrycks emellertid med offret för det skräcktygaffärsmordet i Göteborg 2005. Ett centralt tema för rapporteringen, utöver gåtan kring vem som utförde mordet, är offrets person. Hon framställs som vän och försynt; ett offer som om någon inte förtjänade detta öde.

36-åringen beskrivs som en vanlig och försynt person. Sin fritid ägnade hon bland annat åt att sy framförallt lapptäcken, och åt dykning (GT 2005-10-18b).

Senare under veckan heter det att

Göteborg är en stad i chock. Ingen kan förstå hur det kunde hända just (M). En söt hemmatjej som var älskad av alla. En kvinna utan fiender som mördades brutalt på stället där hon trivdes som allra bäst – i tygbutiken (2005-10-21b).

En mer inkluderande – och skuldbefriande – beskrivning av ett offer går knappast att tänka sig. Samtidigt är texten riktad till alla. Om det kan hända M kan det hända vem som helst. Följden, menar GT, är att Göteborg är en stad ”i chock”.

Beskrivningen av offret för tygaffärsmordet är ett exempel på hur offren tar mer utrymme än tidigare i mediebevakningen, och hur de skildras med inkluderande sympati. I rapporteringen under tidigare perioder av vårt urval ägnas inte alls samma uppmärksamhet åt offren. År 1970 rapporterar Aftonbladet och GT om ett fall där en 20-årig värnpliktig knivhöggs till döds av två 15-åringar eftersom han inte ville bjuda på cigaretter (AB 1970-10-16; GT 1970-10-16). Artiklarna ägnas åt händelseförloppet och 15-åringarnas sociala bakgrund. Inget nämns dock om 20-åringens personlighet, fritidssysselsättningar eller drömmar. På så vis är skillnaden mellan nu och då relativt dramatisk, och den är ett uttryck för det ökade mediala intresset för brottsoffren som individer. Det ska än en gång understrykas att denna förändring inte har att göra med distinktionen inkluderande/exkluderande. Snarare handlar det om ett annat sätt att komma med inkluderande berättelser om offret.

Brottet

Vilka slutsatser kan på basis av detta dras om begreppsliggörandet av brottet som helhet? Till att börja med kan vi konstatera att a) brottet allt oftare begreppsliggörs i termer av den specifika skada det orsakar eller har orsakat en specifik individ samt b) att intresset för psykologin hos gärningsmannen har ökat, ofta i termer av att hitta förklaringar till vad som verkar vara oförklarliga våldsdåd. Sammantaget är intrycket att brottet som helhet oftare karaktäriseras som ett yttre hot mot samhället – som om vi alla hotas av tickande bomber som rör sig i våra egna led. I den meningen finns det skäl att säga att brottet framställs på ett mer exkluderande sätt idag.

Ett skäl till att brotten i den senare delen av vårt urval oftare framställs som oförklarliga och störda kan ju vara att de faktiskt är mer svårförklariga och störda. Det finns också relativt sent i undersökningsperioden fall där även ett mycket stort betedande förklaras som konsekvensen av ett samhälleligt misslyckande (se GT 1990-10-16). Genomgående under perioden är också den stora vikt som i medierapportering läggs vid droganvändning – särskilt ”knark” – som en förklaring till brottslighet.

Icke desto mindre finns det en tydlig skillnad. Medan rapporteringen under veckan 1965 i princip inte innehåller någon brottsjournalistik alls, innehåller materialet från 1970-talet desto mer att jämföra med. Brotten beskrivs där ofta mot bakgrund av thinnersniffande, mellanölsdrickande och gängbildning bland socialt och kulturellt resurssvaga ungdomar. Brotten beskrivs som en del i en social struktur där gärningsmännen kan förstås utifrån den statusposition de har, en statusposition som – implicit – var och en av oss kunde ha hamnat i.²⁸ En sådan berättelse om brott är enligt vår mening avsevärt mer inkluderande än de beskrivningar av brott som abnormala och begångna av psykiskt störda individer som under senare år dominerat framställningarna.

Avslutande diskussion

På 1980-talet förändras mediernas beskrivning av gärningsmannen från en strukturellt bestämd beskrivning till en individualiserad analys. Perspektivet på offret förändras omkring 1990 då en omfattande, detaljerad och personlig karaktärsteckning av offret ersätter en mer neutral deskription. Intresset för brottsoffret som individ – tankar, känslor, upplevelser i samband med brottet – ökar. Brottet som helhet tenderar numera att karaktäriseras som ett utifrån kommande hot, där gärningsmännen beskrivs exkluderande och där offren inbjuder till identifikation.

Hur skall vi förstå den här utvecklingen? Vårt material har utgjorts av mediernas beskrivningar av brott, två djupare studier och ett antal mindre nedslag. Naturligtvis kan vi inte uttala oss om hur dessa beskrivningar tagits emot eller hur de värderats av t ex beslutsfattare. Vår tolkningsram för förändringen av medieberättelsen har varit individualiseringen i kölvattnet av 1960-talets kollektiva auktoritetsnedrivning. Vi vet genom andra studier att 1980-talet innebar att en nyliberal vokabulär gjorde sitt inträde i svensk politik (Boréus 1994). Det är också vid samma tidpunkt som brottsoffer-

28 Hemlöshet beskrivs ibland i just sådana termer, ”vem som helst” kan drabbas av hemlöshet genom skilsmässa, arbetslöshet eller ekonomiska problem. Se t ex Lagerström 2006, Expressen Debatt 25 september.

perspektivet får genomslag i svensk debatt (Sahlin 2004). Brottsofferbegreppet förekom inte före 1970 och introducerades i Sverige främst genom den nya sexualbrottsutredningen som initierades 1977 (Demker 2005). Att fokusera kriminalpolitiken mer kring brottsoffret än kring gärningsmannen uppfattades under 1980-talet som en slags individualistisk kompensation för det negligerande av offret som den tidigare ganska samhällsorienterade policyn varit ett uttryck för (Demker & Duus-Otterström 2009). Men att döma av medieberättelsen ledde också fokus på brottsoffret till ett förnekande av den tidigare strukturella bestämningen av brottet. Brottet var inte längre en del av samhället, visserligen en baksida, men ändå. Istället blev brottet något som borde placeras utanför samhället; psykologiseras, patologiseras och förknippas med personlighetsstörningar och abnormitet. Filmvetaren Daniel Brodén har visat hur motsvarande förändring i populärkulturen speglas genom att brottsligheten numera utspelas i ett alltmer korrupt, konspiratoriskt och svart samhälle (Brodén 2008). Medieforskaren Ester Pollack har visat att medieoffentligheten förändrades mellan 1975 och 1995 på ett sådant sätt att bilden av våldssamhället ersatte klassamhället, och lag- och ordning-retoriken ersatte ifrågasättandet av fängelsestraffet (Pollack 2001). Kriminologen Lise-Lotte Rytterbro har lyft fram modetrender som en förklaring till kriminalpolitikens förändring, och särskilt pekat på hur exotiska modeller och historiska erfarenheter används för att legitimera ”restorative justice” (återupprättande rättvisa) (Rytterbro 2007). Kriminologen Henrik Tham lyfter för sin del fram ”offerdiskursen” som en förklaring till kriminalpolitikens sk punitive turn. (Tham 2006). Kriminologen Kjersti Ericsson menar dock att omdefinieringen av provocerande kvinnor som nästan får skylla sig själva för att de blir slagna till oförskyllda offer för våldsbrott har bidragit till en värdighet och upprättelse för kvinnor som är nödvändig i ett rättssamhälle. Hon vill hitta en medelväg där offrets rätt erkänns utan att det leder till en legitimering av hårdare straff (Ericsson 2007).

Gemensamt för de flesta som studerat svensk kriminalpolitik i ett 30- eller 40-årigt perspektiv bakåt är resultatet att förändringen har gått från fokus på gärningsmannen, på rehabilitering och på sociala förklaringar till fokus på offret, straffvärde och individuellt ansvar för handlandet. För oss framstår individualiseringsperspektivet som fruktbart för att förstå den här utvecklingen. Vi menar att andra samhällsförändringar som satt individens ansvar i fokus också har fått effekt på kriminalpolitiken. En snabbare medieproduktion, vilket främjar kriminalnyheter som är snabba, enkla och tack samma att skriva om, och ett ökat ansvar på individerna avseende t ex skolval, pensioner, arbetslöshet och hälsa är trender som också bidragit till att medieberättelsen om brottslighet numera är exkluderande. Vi tror också att det senaste decenniets genomslag för biologiska och fysiologiska förklaringar till personliga egenskaper och läggning har bidragit till upptagenheten av individuell sjukdom, störning och abnormitet som förklaring till brottslighet.

Vi utesluter inte att djupare studier och mer mångfacetterade teoretiska perspektiv skulle kunna visa på andra och mer relevanta förklaringar än individualiseringen. Hittills har dock förändringarna inom kriminalpolitik och föreställningar om brottslighet mestadels undersökts med hjälp av medieanalytiska perspektiv, kriminologiska teorier eller utifrån synen på brottslighet som ett socialt problem. Svaren tenderar då att bekräfta inom-disciplinära hypoteser. Medieforskare talar om medielandskapets för-

ändring och tempots uppdrivande, kriminologer om förändrade kategoriseringar, polisära resurser eller nya modetrender inom brottsbekämpning och sociologer om det avvikande och hotande i t ex ungdomsbrottslighet. Statsvetenskapliga studier är ytterst sällsynta trots att kriminalpolitiken sedan ett par decennier varit ett partipolitiskt slagfält. Än mer förvånande är bristen på statsvetenskaplig litteratur i ämnet eftersom kriminalpolitik utgör kärnan i det våldsmonopol som sedan Max Weber anses utgöra kriterium på den nationalstatliga makten. Vår ambition har varit att lyfta fram relationen mellan medier och kriminalpolitiken, sätta den i relation till en individualiseringsprocess som påverkat politiken på andra områden och därmed stimulera till nya forskningsfrågor i skärningspunkten mellan statsvetenskap, medieforskning och kriminologi.

Referenser

- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread on Nationalism*. London: Verso.
- Andersson, Per-Olof (2001) *Den kalejdoskopiska offentligheten. Lokal press, värdemönster och det offentliga samtalets villkor 1880-1910*. Acta Wexionensia 12/2001.
- Bauman, Zygmunt (2002) *Det individualiserade sambället*. Göteborg: Daidalos.
- Beck, Ulrich (1998). *Risksambället. På väg mot en annan modernitet*. Göteborg: Daidalos.
- Bjereld, Ulf – Marie Demker (2005) *I Vattumannens tid? En bok. 1968 års uppror och dess betydelse idag*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Bjereld, Ulf – Marie Demker (2008) *Kampen om Kunskapen. Informationssambällets nya skiljelinjer*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Boréus, Kristina (1994) *Högerväg. Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969-1989*. Stockholm: Tidens förlag.
- Borevi, Karin – Per Strömblad (2004) *Kategorisering och integration. Om föreställda identiteter i politik, forskning, media och vardag*. SOU 2004:48. Stockholm: Fritzes.
- Borgnäs, Lars (2003) *Sanningen är en sällsynt gäst*. Stockholm: Norstedts.
- Brodén, Daniel (2009) *Folkbemmets skuggbilder. En kulturanalytisk genrestudie av svensk kriminalfiktion i film och TV*. Göteborg: Ekholm & Tegebjer.
- Brå (2009) *Personer lagförda för brott. Slutgiltig statistik för 2009*. Brottsförebyggande rådet.
- Christie, Nils (2005) *Lagom mycket kriminalitet*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Curran, James, Shanto Iyengar, Anker Brink Lund och Inka Salovaara-Moring (2009) "Media system, public knowledge and democracy: A comparative study", *European Journal of Communication*, vol 24, no1, s 5-26.
- Dahlgren, Peter – Sparks, C. (eds.) (1992) *Journalism and Popular Culture*. London: Sage.
- Demker, Marie (2005) "The Quest for Victims and Offenders. Political Attitudes as a Consequence of a Victim-centred Crime Policy." Uppsats presenterad på *Nordiska Statsvetarförbundets konferens XIV*, Reykjavik, 11-13 augusti 2005.
- Demker, Marie och Duus-Otterström, Göran (2009) "Realigning penal policy. Offender and Victim in the Swedish party system over time", *International Sociological Review*, vol 19, no 2, s 273-296.
- Demker, Marie, Göran Duus-Otterström, Ann Towns och Joakim Sebring (2008) "Fear and punishment in Sweden", *Punishment & Society*, 10:3, s 319-332.
- Djerf-Pierre, Monika (2000) "Squaring the Circle: public service and commercial news on Swedish television 1956-99", *Journalism Studies* 1:2, s 239-260.

- Ericsson, Kjersti (2006) "En ny offerdiskurs" ur von Hofer, Hanns och Anders Nilsson (red) *Brott i Vålfjärden. Om Brottslighet, utsattbet och kriminalpolitik*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Foucault, Michel (1971/1993) *Diskursens ordning*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Fox, Richard L, Robert W Van Sickle och Thomas L Steiger (2007) "Introduction" ur *Tabloid Justice. Criminal Justice in an Age of Media Frenzy*, 2:a uppl. Boulder CO: Lynne Rienner Publishers.
- Fürsich, Elfriede (2009) "In defense of textual analysis. Restoring a challenged method for journalism and media studies", *Journalism studies*, vol 10, no 2, s 238-252.
- Gadamer, (1959/2000) "Om förståelsens cirkel" ur Marc-Wogau, Konrad, Lars Bergström och Staffan Carlshamre (red) *Filosofin genom tiderna. Efter 1950*. Stockholm: Thales.
- Garland, David (2001) *The culture of control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford: Oxford University Press.
- Garme, Cecilia (2001) *Newcomers to power. Socialists conquer France in 1981, non-socialists conquer Sweden in 1976*. Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet, Skytteanum 148.
- Geertz, Clifford (1973) *The interpretation of cultures*. Basic Books, New York.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Gilboa, Eytan (2005) "The CNN Effect: The Search for a Communication Theory of International Relations", *Political Communication* 22:1, s 27-44.
- Graber, Doris (2004) "Mediated politics and citizenship in the twenty-first century", *Annual Review of Psychology* 55, s 545-571.
- Hagberg, Mattias (2006) *Släpp fångarna loss. Ett reportage om brott, straff och trygghet*. Stockholm: Atlas.
- Hajer, Maarten A. (1995) *The Politics of Environmental Discourse. Ecological Modernization and the Policy Process*. Oxford: Oxford University Press.
- Holley, Karrey A. och Julia Colyar (2009) "Rethinking texts. Narrative and the construction of qualitative research" ur *Educational Researcher*, vol 38, no 9, s 680-686.
- Hsieh, Hsiu-Fang och Sarah E Shannon (2005) "Three Approaches to Qualitative Content Analysis", *Qualitative Health Research*, 15:9, s 1277-1288.
- Jewkes, Yvonne (2004) *Media & Crime*. London: Sage.
- Lagerström, Tina (2006) "Vem som helst kan bli hemlös idag." *Expressen Debatt*, 25 september 2006.
- Lindgren, Sven-Åke (2005) "Social Constructionism and Criminology: Traditions, Problems and Possibilities", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 6, s 4-22.
- Lindgren, Simon och Ragnar Lundström (2010) *Ideala offer och andra. Konstruktioner av brottsut-satta i medier*. Malmö: Gleerups.
- Mottier, Véronique (2001) "Foucault Revisited: Recent Assessments of the Legacy" (review essay) *Acta Sociologica*, vol 44, no 4, s 329-336.
- Mottier, Véronique (2005) "Meaning, Identity, Power: Metaphors, mini-narratives and foucauldian discourse analysis". Uppsats presenterad vid *ECPR Joint Sessions Granada 14-19 april 2005*, arbetsgrupp 14.
- Mörkenstam, Ulf (1999) *Om "Lapparnes privilegier". Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997*. Stockholm Studies in Politics 67, Stockholm (Akad avh)
- Olsson, Hanna (1990) *Catrine och rättvisan*. Stockholm: Carlssons.
- Palm, Göran och Renée Skogersson (2008) *Hjältar, blåljus och säkerhet – konstruktionen av polisen i nyhetsmedierna*. Växjö universitet: Studies in policing no 001-2008.
- Persson, Åsa (2004) *De politiska partiernas rättspolitik*. Uppsala: Iustus förlag.

- Pfeiffer, Christian, Michael Windzio och Mathias Kleemann (2005) "Media Use and its Impacts on Crime Perception, Sentencing Attitudes and Crime Policy", *European Journal of Criminology* vol 2, no 3, s 259-285.
- Pollack, Ester (2001) *En studie i medier och brott*. Inst för journalistik, medier och kommunikation, Stockholms universitet.
- Pratt, John, David Brown, Mark Brown, Simon Hallsworth, Wayne Morrison (2005) *The New Punitiveness: Trends, Theories, Perspectives*. Uffculme: Willan Publishing.
- Rajs, Jovan, M Lundström, M Broberg, L Lidberg, O Linduist (1998) "Criminal Mutilation of the Human Body in Sweden: A 30-year Medico-legal and Forensic Psychiatric Study", *Journal of Forensic Sciences* 43:3 s 563-580.
- Robertson, Alexa (2003) "Narrativ analys och identitetsforskning" ur Petersson, Bo och Alexa Robertson *Identitetsstudier i praktiken*. Malmö: Liber.
- Robinson, Piers (2001) "Theorizing the influence of Media on World politics: Models of Media Influence on Foreign Policy", *European Journal of Communication* 16:4, s 523-544.
- Ross, Marc H. (2009) *Culture and Belonging in divided societies. Contestation and Symbolic landscapes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Rytterbro, Lise-Lotte "Modern kriminalpolitik". Två åtgärdsmodeller mot brott tolkade ur ett modeperspektiv" ur von Hofer, Hanns och Anders Nilsson (red) *Brott i Vällfärden. Om Brottslighet, utsattbet och kriminalpolitik*. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Sahlin, Ingrid (2004) "Constructing Victims and Villains: Unintended Outcomes of Contact Prohibition Orders", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 85 5, s 85-107.
- Scanlon, T.M. (1998) *What We Owe to Each Other*. Cambridge: Belknap Press.
- Sjöberg, Lennart (2003) "A case of alleged cutting-up murder in Sweden: Legal consequences of public outrage", *The journal of credibility assessment and witness psychology*, vol 4, no 1, s 37-62.
- Sotirovic, Mira (2001) "Affective and Cognitive Processes As Mediators of Media Influences on Crime-Policy Preferences", *Mass Communication & Society*, vol 4, no 3, s 311-329.
- Stockholms Tingsrätt*, Dom avkunnad 8 juli 1988, DB 17, mål 8-11-88.
- Storey, John (1996) *Cultural Studies & the Study of Popular Culture*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Surette, Ray – Otto, Charles (2001) "The medias role in the definition of crime" ur Henry, Stuart & Lanier, Mark *What is crime. Controversies over the nature of crime and what to do about it*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Tham, Henrik (2001) "Law and order as a leftist project? The case of Sweden". *Punishment & Society*, 3:3, s. 409-426.
- Tham, H. (2006) "Brottsoffret, kriminalpolitiken och kriminologin", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, vol 93, no 2.
- Thompson, John B (2001) *Medierna och moderniteten*. Göteborg: Daidalos.
- Tsoukala, Anastassia (2008) "Boundary-creating Processes and the Social Construction of Threat", *Alternatives*, 33, s 137-152.
- Vasterman, Peter L M (2005) "Media-Hype: Self-Reinforcing News Waves, Journalistic Standards and the Construction of Social Problems", *European Journal of Communication*, 20:4, s 508-530.
- Wiik, Jenny (2010) *Journalism in transition. The Professional Identity of Swedish journalists*. Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Åkerström, Malin och Inger Sahlin, red. (2001) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.

Österberg, Eva, Marie Lindstedt Cronberg och Eva Bergenlöv (2002) *Offer för brott: Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid*. Lund: Nordic Academic Press.

Mediematerial

Dagens Nyheter, Aftonbladet och Göteborgs Posten för perioderna (a) 1969-08-07- 1969-08-12 (b) 1971-08-20 – 1971-09-10 (c) 1972-01-28 – 1972-01-31 samt (d) 1984-07-18 – 1984-07-23 (e) 1988-03-08 – 1988-03-11 (f) 1988-07-08 – 1988-07-11.
Aftonbladet, GöteborgsTidningen samt IDAG för perioderna (a) 1965-10-18 – 1965-10-24, (b) 1970-10-12 – 1970-10-18, (c) 1975-10-13 – 1975-10-19, (d) 1980-10-12 – 1980-10-19, (e) 1985-10-14 – 1985-10-20, (f) 1990-10-15 – 1990-10-21, (g) 1995-10-16 – 1995-10-22, (h) 2000-10-16 – 2000-10-22, (i) 2005-10-17 – 2005-10-23.

Refererat mediematerial

Aftonbladet

1970-10-13a, ”Polisen frågar: Har ni sett våldtäktsmannen i träningsoverall”
1970-10-13b, ”Beskjutne polisen tog rymmaren inatt”
1970-10-13c, ”Stoppa TV-programmet om vårt rånmord!”
1970-10-16, ”15-åringar dödade soldat för ett paket cigaretter”
1975-10-17, ”11-årig pojke piskades i månader av ’fadern”
1980-10-13, ”16-årig flicka sköts till döds mitt under festen”
1990-10-16, ”Varför dödade han sitt barn?”
1990-10-17, ”I morse stod pappan inför rätta”
1990-10-18, ”Jag var rasande när jag sparkade”
2000-10-21, ”Styckmördarens brev”
2000-10-22, ”Kallblodiga mördare ska leva i ovisshet”

GT

1970-10-13a, ”Mordhotade polismannen grep själv desperadon”
1970-10-13b, ”Civillklädd polis sätts in mot våldet på gatorna”
1970-10-15, ”Nu ingriper polisen mot lärarmisshandeln i skolan”
1970-10-16, ”Vi fick inga cigaretter därför stack vi ner honom”
1970-10-17, ”14-åringen som knivskar lärarinnan har gripits”
1975-10-16, ”Han ströp systemns baby”
1975-10-18, ”Tortyr av 11-åringen under mer än ett år!”
1990-10-16, ”Han våldtog och mördade”
1995-10-16, ”Mannen som dödade Lottas man går fri”
2005-10-18a, ”Majken, 89, slogs ned”
2005-10-18b, ”Bilden av mördaren”
2005-10-19, ”Jag slapp ju åka till sjukhuset”
2005-10-21a, ”Marie mördad av en kvinna”
2005-10-21b, ”Polisen: Mördaren är en psykiskt sjuk enstöring”
2005-10-21c, ”Mördaren är en missbrukare”